

مُهرهای مالکیت

دکتر محسن جعفری مذهب*

چکیده

در این گفتار، مُهرهای مالکیت دستنوشته‌ای مورد بررسی و معرفی قرار گرفته که مربوط به یک مالک است و افزون بر حرکت نقش و خط مُهرها از سادگی به پختگی، نشانگر تحوّل و حرکت فکری صاحب مُهر نیز است. مالک دستنویس مذکور، مُهرهای مختلف خود را بر روی یک برگ ثبت کرده است. دو مهر مربع به سوی خارج کتاب و دو مهر بیضی به سوی داخل کتاب نقش بسته است.

کلید واژه: مُهرهای مالکیت، طالع نامه مردان و زنان، تحوّل و حرکت نقش و خط مُهر.

پس از انجام کتابت هر کتابی، گزارش نگارش آن به صورت انجامه در پایان کتاب می‌آید که بیشتر به دست کاتب نوشته می‌شود. انجامه نسخه‌های به خط مؤلف به دست مؤلف نگاشته می‌شود. پس از این مرحله، همه افزوده‌های بعدی بر کتاب را در عرف نسخه‌شناسی غربی Exlibris یا خارج از متن کتاب می‌گویند که هنوز معادل فارسی آن را ندیده‌ام. بدان دلیل که هنوز این بخش، هویت مستقل خود را نیافته است و درباره آن در جایی دیگر نوشته‌ام.

از افزوده‌های پس از تولید کتاب، ثبت نام مالک بر آن است که گاه با عبارتهایی چون «هوالمالك...»، «هوالمالك بالاستحقاق...»، «من عواری الزمان لدی...»، «دخل فی ملکی...»، «مالک هذا الكتاب مملوک مالک الرقاب...»، «هوالمالك الحقيقي...»، «کیف اقول هذا فی ملکی ولله ملک السموات والأرض...»، «این کتاب... مملوک...» و ...

*. عضو هیئت علمی کتابخانه ملی ایران.

می آمد که حاکی از عاریه بودن مالکیت بر کتاب بود. اما کسانی نیز بدون ذکر این عبارات، مهر شخصی خود را بر جای های گوناگون کتاب (و بیشتر آغاز و انجام) ثبت می کردند.

به تازگی نسخه ای دیدم که از جهت بررسی مهرهای مالک جالب توجه بود. کم نیستند نسخه هایی که مهر مالکان فراوان بر خود دارند که آن هم جای بررسی دارند، اما نسخه مورد بحث، تکامل نقش و سجع یک مالک را نشان می دهد.

نسخه مورد نظر ما نسخه ای به قطع 17×10 با کاغذ روسی دارای واتر مارک، ۵۷ برگ، که بر چند برگ آغازین یادداشتها و تواریخ تولد فرزندان، و از صفحه ۴ پ دو رساله به چشم می خورد:

۱. طالع نامه مردان و زنان (۴ پ - ۴۴ پ)

آغاز: بسم الله الرحمن الرحيم

ستاره حمل مردان خانه مریخ است، شرف آفتاب است...

انجام: چون ازین بگذرد، عمرش به شصت و نه سال برسد.

انجام: تمت الكتاب بعون الملك الوهاب سنة ۱۲۲۵.

۲. تفأل از قرآن (۴۴ پ - ۵۷ پ)

آغاز: أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ وَعِنْدَهُ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ...

انجام: القصة در این نیت پشیمانی نیست، به مراد...

بر رساله دوم (که ۲۷ صفحه دارد) ۵ مهر به چشم می خورد:

بر صفحه ۵۳ پ مهر چهارگوش [با یوسف ۱۲۲۶]

و بر صفحه ۴۹/ چهار مهر متعلق به یک نفر یعنی همان یوسف پیش گفته (ظاهراً

مالک کتاب) و مهرهای مختلف خود را بر روی یک برگ ثبت کرده است:

۱. مهر مربع مستطیل 12×9 م م با حاشیه ای زنجیره ای به تاریخ ۱۲۲۶ که همان مهر

صفحه ۱۹ رساله است.

۲. مهر مربع مستطیل 11×9 م م با سجع «یا یوسف» که متأسفانه به دلیل کم رنگی

مرکب پائین مهر، تاریخ خوانایی ندارد.

۳. مهر بیضی 22×15 م م با سجع «بنده آل محمد یوسف» ۱۲۵۶؟

۴. مهر بیضی 19×13 م م با سجع «چه روز قیامت... محمد به فریاد یوسف رسد

۱۲۶۲»

دو مهر مربع به سوی خارج کتاب و دو مهر بیضی به سوی داخل کتاب نقش شده‌اند. بررسی چهار مهر گوناگون از یکنفر با اختلاف تاریخ ۲۶ سال (۱۲۲۶ - ۱۲۶۲ هـ. ق) علاوه بر حرکت نقش و خط مهرها از سادگی به پختگی، حرکت فکری صاحب مهر را نیز نشان می‌دهد که مهر به مهر از استقلال خود کاسته، به وابستگی پیامبر اسلام نزدیکتر می‌گردد.

گرایش دو مهر نخستین به خارج از کتاب و دو مهر آخرین به داخل کتاب نیز نشان از تحوّل فکری مالک کتاب دارد.

اما اینکه بین صفحه ثبت مهر و مطلب آن صفحه ارتباطی باشد یا نه، می‌توان گفت که مهر مالکیت معمولاً بر صفحه آغاز و انجام متن و گاه بر صفحات آغاز و انجام کتاب نقش می‌بست، اما مهرهای ۵ گانه حاضر در محلّهای زیر آمده است:

تک مهر صفحه ۱۹ بر کنار تفأل:

«قوله التعالی فَمَالَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ، امام جعفر صادق (ع) می‌فرماید که: ای خداوند فال! ازین نیت باید گردیدن و طلب شغل دیگر بکن که درین نیت هیچ روشن نیست و کام تو از این بر نیاید و ترا با غم آلوده دارد که دشمن در کار تو تعنه [کذا] خواهد زد، البته دست ازین نیت بدار، به مراد بررسی این شاءالله تعالی».

اما اولین مهر مورد بحث ما بر کنار تفأل:

﴿وَجَعَلْتُ لَهُ مَالًا مَمْدُودًا وَبَيْنَ شُهُودًا﴾ ای صاحب فال! این اندیشه بغایت نیکوست و کارها بنظام خواهد شد و درخت امید تو برآید و شادیهای تو بسیار خواهد شد و امید که داری برآورده شود و خرید و فروخت نیک بود و شرکت نیک باشد و اگر غایبی داری سلامت باز آید».

بر صفحه نخست نسخه نیز مهر مالکیت «محمد» نامی با سجع «محمد صاحب مهر نبوت» آمده که متأسفانه تاریخ آن خوانا نیست.

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تصویر مهرها

آیین

دوره جدید سال چهارم، شماره اول، بهار ۱۳۸۵ (پیاپی ۳۲)

وَبَيِّنْ شُكْرَكَ أَي صَاحِبِ نَالِ ابْنِ عَبْدِ اللهِ

بِعَاثَ يَكْرُمُتِ رِكَازَهَا بِنِظَامِ خَوَاهِدِ مَسْئَلِ وَدِرْ

امید تو بر آید و شاد یهای تو بسیار خواهد شد

و امید که داری بر آورده شود و خرید و فروخت

تو بود و شرکت تو باشد و آرزوی داری

بِنِظَامِ بَارِئِ كَيْدِ بَحْبِ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ

الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ أَي صَاحِبِ نَالِ ابْنِ عَبْدِ اللهِ

که کرده در اوصاف نیست صبر کن تا کار بسته تو

بگشاید بتوبه باز کرد تا کار تو نیک شود مثل

تو مثل موسی بدینمیر است با دعوت آرشاب کنی

کار تو نیک ب ب ج و اما اللّٰهین فسقوا فإرهم

النّار ای حد و نمان اندیشه دیگر کن و از دست

خاطر داری در ز که در دل داری بکس مگوی نام

تاریخ

تصویر نسخه خطی

مقالات / شهرهای مالکیت